

B E L L E T E N

Cilt: LVIII

Ağustos 1994

Sayı: 222

ESKİ MISIR KRALİYET TANRISI PTAH

Yrd. Doç. Dr. MÜRÜVET KURHAN

Başlangıçta Libya çölünde, Hibis Vahası'nda¹ hem Mısırlıların hem de Libyalıların taptukları bir tanrıydı. Bunu, bu bölgede bulunan anıtlarda tanrı Ptah'ın genç kralı şekillendirirken resmedilmesinden anlamaktayız. Tanrı Ptah Tinit devrinde, Yukarı Mısır'ın kralı Menes'in M.Ö. 3100'de Delta bölgesini ele geçirip Mısır'ın birliğini ve I. Hanedanı kurmasıyla ve kendine başkent olarak Memfis şehrini seçmesiyle² önem kazanmaya başlamıştır. Ptah adının "şekil veren, yapan" anlamına geleceği sanılmaktadır³. Tanrı Ptah Memfis'te tapılan iki tanrıyla, yer tanrısı Ta-tenen (yükselen toprak) ve Sakkara mezarlıklar tanrısı, ölümler tanrısı Sokaris'le⁴, dahası Oziris'le özdeşleştirilmiş, böylece dünyevî ve uhrevî özellikleri olan bir tanrı konumuna getirilmiştir. İki özelliğini vurgulamak için tanrı Ptah, Oziris gibi vücudu mumyalanmış ve kefeni sarılı, başı traşlı bir insan gibi temsil edilmiştir. Kefenden çıkan iki elinde tuttuğu, üst kısmında Anh (yaşam) işareti, alt kısmında ise Ced (denge ve ebediyet) direği olan ve tanrının evrene hakimiyetini simgeleyen bir asa (Vas ya da Uas)⁵ ile resmedilmiştir. Orta İmparatorluk devrinden itibaren tanrılara mahsus sakalla gösterilmiştir⁶.

Firavun Menes, ülkenin birliğini sağladığında, eski kraliyet şehirlerinden birini başkent olarak seçmek istememiştir⁷, Memfis'i başkent olarak kur-

¹ François Daumas, *La Civilisation de l'Égypte pharaonique*, Paris, 1967, s. 299.

² Barbara Watterson, *The Gods of ancient Egypt*, London, 1984, s. 161.

³ Christian Jacq, *Pouvoir et sagesse selon L'Égypte ancienne*, Paris, 1981, s. 212.

⁴ Guy et M.F. Racht, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris, 1968, s. 212.

⁵ A. Eggebrecht, *L'Égypte ancienne*, Paris, 1988, s. 264-269.

⁶ George Hart, *A Dictionary of Egyptian gods and goddesses*, London, 1986, s. 173.

⁷ Alexandre Moret, *Histoire ancienne*, tome I., Paris, 1929, s. 185-186.

duğunda şehri "İneb-Hec" (Beyaz Duvar) olarak adlandırmıştır⁸. Tahminimizce Beyaz Duvar'la kraliyet malikanesi kastediliyordu. Bu nedenle Mezopotamyalılar Memfis'i "kraliyet şehri" olarak adlandırılmışlardır. Ptah'ın mabedi şehrin güney duvarında bulunduğundan Ptah, "duvarının güneyinde olan" biçiminde de adlandırıldı⁹. Aslında, Menes, konumu bakımından Aşağı ve Yukarı Mısır'ın orta kısmına rastlayan Memfis'i seçmekle, bir yerde, her iki bölge arasında siyasal denge sağlamayı amaçlamıştır. Çünkü Memfis "iki ülkenin dengede olduğu yer" ya da "iki ülkenin dengesi"¹⁰ olarak adlandırılmıştı, o halde, Kuzey ve Güney Mısır'ın ayrı ayrı kraliyet tanrıları Horus ve Seth'in barış içinde oldukları yerd. Bu nedenle Ptah, tek bir kraliyet altında Mısır birliğini temsil eden tanrıydı¹¹.

Tinit devrinden (M.Ö. 3200-2780) itibaren ve Eski İmparatorluk devrinde (M.Ö. 2780-2280) firavunlar mezar ve pramitlerini Beyaz Duvar'ın yanında inşa ettirmişlerdir. VI. Hanedandan II. Pepi'nin piramidinin adı Mennefer (güzel mekân) olarak geçmekteydi¹². Büyük bir ihtimalle Memfis'in adı buradan gelmektedir. Çünkü "Men-nefer" eski koptçada Menfe olarak geçiyordu ve daha sonraları Yunanlıların Memfis biçiminde telaffuz etmeleriyle¹³ adı bu biçimde kaldı. Menes'ten itibaren Memfis uzun süre imparatorluğun başkenti olmaya devam etti. Siyasî, ekonomik, dinî ve stratejik yönden önemli bir merkezdi. Dahası, adı, tanrı Ta-tenen'in (Ptah) ambarı, büyük taht, Ptah mabedindeki tanrıları sevindiren idarî ve dinî merkez olarak geçiyordu¹⁴.

Orta İmparatorluk devrinde (M.Ö. 2080-1785), her ne kadar kraliyet merkezi ilk önce Teb, sonra Lişt şehri olmuşsa da Yeni İmparatorluk dev-

⁸ Barbara Watterson, a.g.e., s. 165.

⁹ A. Moret, a.g.e., tome I., s. 185-186.

¹⁰ A. Moret, a.g.e., tome I., s. 185-186.

¹¹ Bir zamanlar tanrıların yeryüzünde hakimiyet kurduklarında sırasıyla idareye gelen Ré, Şu, Jeb ve Oziris'ten sonra Mısır krallığının başına Horus'un mu yoksa Seth'in mi geçeceği Ennea tanrıları arasında tartışmalara yolaçmıştı. Sonuçta yer tanrısı Jeb, Horus'a Aşağı Mısır (kuzey) krallığını, Seth'e de Yukarı Mısır (güney) krallığını vermişti. Ancak, aralarında anlaşmazlıkların ortaya çıkması nedeniyle, Jeb tüm Mısır tahtına Horus'un geçmesi kararını almıştı. (Claire Lalouette, *Textes profanes de l'ancienne Egypte*, Paris, 1987, s. 26) Bu karar, siyasal açıdan, Mısır'ın bütünlüğünün korunması demektir. İşte Menes'in Memfis merkez olmak üzere Mısır birliğini kurması, tanrılar arası bu mücadelenin sona erdirilmesi demektir. O halde Ptah "duvarının güneyinde olan, sonsuz zamanın senyörü Ta-tenen yüce adıyla anılan, onu (ülkeyi) birleştiren odur. Horus, odur. Beyaz duvar vilayetinde iki ülkeyi birleştiren, Aşağı ve Yukarı Mısır kralı olarak parlak Horus odur. (...) Artık, iki ülkenin dengesi olan Ptah mabedinde birleştikleri için (Horus ve Seth) kardeşçe yaşayacaklar ve gittikleri her yerde mücadelelerine son vereceklerdir". (Firavun Şabaka'nın papirüsü, Claire Lalouette, a.g.e., s. 27).

¹² Barbara Watterson, a.g.e., s. 165.

¹³ Barbara Watterson, a.g.e., s. 165.

¹⁴ Oziris'in de Memfis sularında boğulduğu ve İzis'le Neftis'in onu orada buldukları ve toprağın üzerine yerleştirdiklerinde "Oziris, sonsuzluk senyörünün (Ptah) yüceliğinde, Ré'nin yolları üzerinde, ufukta parlayan adımlarını izleyerek saraya girdi ve tanrılar ve yılların senyörü olan Ptah Ta-tenen ile birlikte oldu". Böylece Memfis'teki Ptah mabedi tüm tanrıların benliklerini buldukları bir yer olarak gösterilmiştir. İşte bu nedenle tanrı Ptah hem Horus'un yerini almış, hem de Horus'un babası Oziris'le özdeşleşmiştir. (Claire Lalouette, a.g.e., s. 29).

rinde (M.Ö. 1580-1085) Memfis, Mısır'ın doğusunda yapılan savaşlar nedeniyle veliaht prensin askeri harekât komutanı olarak karargâhını kurduğu yerde; yine bu devirde Memfis'teki Ptah mabedi "Het-ka-Ptah,, (Ptah'ın Ka'sının (ruhunun) şatosu) olarak adlandırılıyordu. Babilliler ise Mısır'ı Hikuptah biçiminde adlandırılmışlardır. Ptolomeler devrinde (M.Ö. 306-130), Yunanlılar yukarıdaki adlara dayanarak Aiguptos (Mısır) adını koymuşlardı. Memfis, Eski İmparatorluğun sonundan itibaren bir daha idari merkez olmamakla birlikte, tarih boyunca Mısır'ın en ünlü şehirlerinden biri olmuştur. Zaten, genellikle, firavunlar Memfis'i Aşağı Mısır'ın bölgesel merkezi olması nedeniyle kraliyet merkezi olarak görmeye devam etmişlerdi. Ptah, kraliyeti gözeten ve koruyan tanrı olarak, firavunların ihtimam gösterdikleri bir tanrıydı. Bazılarının taç giyme törenleri de tanrı Ptah'tan dolayı Memfis'te yapılıyordu. Dahası, bazı firavun ve vezirler, içinde Ptah bulunan adlar almışlardır¹⁵. Amon Karnak tapınağında tanrı Ptah'ın bir şapeli bulunmaktaydı. XVIII. Hanedandan III. Tutmosis bu şapeli güzelleştirerek tanrıya bağlılığını ifade etmiştir.

Başlangıçtan itibaren, özellikle Eski İmparatorluk devrinde Heliopolis'te Rê'nin yükselmeye başladığı dönemlerde, Ptah din adamları, geliştirdikleri kuramlarla, tanrı Ptah'ı Başlangıç tanrısı ve en büyük yaratıcı tanrı olarak göstermişlerdir. Daha da ileri giderek Ptah'ın "tanrıların babası olarak" Rê-Atum ve Ennea'sını (Dokuzlu tanrılar topluluğu) dünyaya getirdiğini öne sürmüşler, dolayısıyla tanrı Rê'yi ona bağlı kılmışlardır¹⁶. Ptah varolan her şeyi yaratmıştır. Ondan önce varolmak ya da varolmamak yoktu. Evren ve gökkubbesi yoktu. Derinliği bilinmeyen su vardı. O zamanlarda ölüm de yoktu. Gece ve gündüzü ayıran bir farklılık da yoktu. Birisi kendi kendine hareket ederek nefessiz soluk alıyordu. Başka tarafta hiçbir şey yaşamıyordu. Başlangıçta karanlıklar karanlıkları örtüyordu. Boşlukta birisi, varolma durumuna geçerek ışının gücüyle yaşama başladı¹⁷. Bundan sonra Ptah yaratma işlemini gerçekleştirmiştir. Bu işlemle ilgili bilgiyi M.Ö. 716-702 yılları arasında idarede bulunmuş XXV. Hanedana mensup firavun Şabakaka'nın¹⁸ Memfis'teki Ptah tapınağının arşivlerindeki bozulmuş bir papirüsten bulduğu ve Memfis tapınağına koydurduğu bir dikilitaş üzerine kopya ettirdiği metinden anlaşılmaktadır. Fazla net olmamakla birlikte bu metine göre Ptah, "Atum'un söylediğine göre, kendi kendini ve kutsal Ennea'yı dünyaya

¹⁵ V. Hanedan vezirlerinden Ptahhotep (Ptah hoşnuttur), XIX. Hanedan firavunlarından Merenptah veya Mineptah, II. Merenptah Siptah ya da Sa Ptah (Ptah'ın oğlu), Ramses Siptah gibi içinde Ptah bulunan kraliyet ismini almışlardır. (George Hart, a.g.e., s. 173; Alexandre Moret, a.g.e., tome II., s. 581).

¹⁶ George Hart, a.g.e., s. 174.

¹⁷ Louis Renou, *Rigveda*, X. s. 129; anan Albert Champdor, *Livre des morts*, Paris, 1975, s. 15.

¹⁸ Ünvanlarında Horus, "güneşin oğlu Şabaka" olarak adlandırılan firavunun adı Yukarı ve Aşağı Mısır firavunu Neferkarê (Rê'nin Ka'sı güzeldir, mükemmeldir) biçiminde de geçmektedir. Benzer biçimde "duvarının güneyindeki" Ptah tarafından "sevilen" kimse olarak da gösterilmiştir. (Claire Lalouette, a.g.e., s. 25).

getirendir"¹⁹. Ptah Heliopolis'in ilk güneş tanrısı olan Atum'u dünyaya getiren Başlangıç Ummanı Nun ile dişi karşıtı olan Nunet'in yerini almıştır. Bu yüzden tanrı, Ptah-Nun, Ptah-Nunet adıyla da anılmıştır. Diğer yandan, Ptah, üzerinde güneşin kutsal bir fışkırmaya ile ilk günün erken saatlerinde beliren ve kokusu sürekli Rê'nin burun deliklerine hoş gelen Nilüfer tanrıdır; bu durumda adı Ptah-Nefertum'dur²⁰. "Ptah'ın kalbinde ve Ptah'ın dilinin üzerinde" Atum'un görüntüsü yaşama gelmiştir. Bütün tanrıların hayatını düzenleyen ve Ka'larını (ruhlarını) şekillendiren yüce tanrı Ptah'dır. Aynı zamanda kalbinde Ptah'ın bir şekli olarak Horus yaşama gelmiştir ve Thot, dilinin üzerinde, Ptah'ın bir şekli olarak yaşama gelmiştir. Böylece kalbin ve dilin bütün varlıklar üzerindeki üstünlüğü belirtilmiştir²¹, "Horus, kalbinde yer alan üstün zekası, Thot ise iradesinin kutsal biçimi yani yaratma vasıtası" olarak kabul edilmiştir²².

Ptah, yaratmak istediği tanrılar ve varlıkları, ilk önce kalbinde tasavvur etmiş ve dille (kelamıyla) arzuladığı şeylerin olmasını sağlamıştır. Böylece Ptah'ın değişik görüntüleri olan tanrılar dünyaya gelmişlerdir. Belki de bu yüzden Ptah "Anhtavi (iki canlı) olarak da adlandırılmış²³ ve arka arkaya tanrıların adlarını belirleyerek Ennea'sını (Dokuzlu tanrılar topluluğu) tamamlamıştır. Kutsal kelamın kalbin düşünmesi ve dilin buyurması yoluyla varolduğu görülmektedir, o halde, Ptah'ın yarattığı ve onun birer görüntüsü olan bu tanrıların her birinin adlarının başına Ptah koyarak anmak mümkündür, hava tanrısı Ptah-Şu, rutubet tanrısı Ptah-Tefnut gibi... Bu şekilde, Ptah yarattığı her tanrının işlevlerini de üstlenmiş oluyordu. "Ptah'ın Ennea'sı her şeyin adını telâffuz eden dişleri ve ağzının dudaklarıdır ve oradan Şu (hava tanrısı) ve Tefnut (rutubet) çıkmışlardır". Bu şekilde Ptah'ın, Rê-Atum'un yaratmada kullandığı tükürme ya da mastürbasyon gibi fizyolojik işlemden farklı olarak, yaratmada tasavvur ve kelama başvurduğu öne sürülerek daha yüce bir tanrı olduğu, her biri Ptah'ın benliğinin bir parçası olan Şu, Tefnut, Jeb, Nut, Oziris, İzis, Neftis ve Seth'i yarattığı ortaya konmuştur. Bu da bize, Memfis din adamlarının düşünce mekanizmasını ve ardından yapılan hareketi çok iyi bir biçimde incelediklerini²⁴ göstermektedir. Ptah'la birlikte dilin ve kalbin diğer organlardan üstün olduğu ve insan düşüncesinin merkezinin kalb olduğu, onun tasavvurunu dilin yürürlüğe koyduğu düşüncesi yerleşmiş oldu. Ptah, ayrıca, "gözler sayesinde görmeyi, kulaklarla işitmeyi, burunla nefes almayı yaratmış ve bunları (organları, duyuları) kalbe

¹⁹ Claire Lalouette, *a.g.e.*, s. 27.

²⁰ Claire Lalouette, *a.g.e.*, s. 270. dipnot 19.

²¹ Şabaka dikilitaşı, Claire Lalouette: *a.g.e.*, s. 27.

²² Guy et M.F. Rachet, *a.g.e.*, s. 82. Zaten düşünce kelimesi hiyeroglif yazıda kalbe;, düşünceyi yürürlüğe koyan kelam ise dille ifade ediliyordu. (Alexandre Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, s. 437). Diğer taraftan Horus Ptah'ın kalbi ve Thot dili iken Atumda kalbinde tasarladığı ve diliyle yürürlüğe koyduğu düşüncesi olarak geçmektedir. (Christian Jacq, *a.g.e.*, s. 77).

²³ George Hart, *a.g.e.*, s. 175.

²⁴ François Daumas, *a.g.e.*, s. 295.

kadar ileterek, kalbde bilginin oluşması mümkün olmuş, kalbin gerekeni tasavvur edip dile emretmesiyle ve dilin bunu yürürlüğe koymasıyla²⁵ kutsal tasavvur ve yaratıcı kelam sayesinde tanrılar ve varlıklar yaşama gelmişlerdir. İşte tanrı Ptah'ın büyüklüğü, kendi adını koyacak bir annesi ve bu adı söyleyecek bir babası olmadan, kendi kendini yaratmasındandı. Zira Mısır'daki inançlara göre hiçbir şey adlandırılmadan var olamazdı. Zaten büyü aracılığıyla, bir insanın acı çekmesi ya da yok edilmesi, ilk önce adının söylenmesiyle gerçekleşebilirdi²⁶, ya da aksine Rê ve İzis efsanesinde görülebileceği gibi, tanrının bile bir büyüden kurtulması için gerçek adını ifşa etmesi gerekirdi. Bir varlığın etkinliğinin yok edilmesi ise onun ilk safhada adının silinmesiyle mümkün olabilirdi. XVIII. Hanedandan IV. Amenhotep'in tek tanrılı din olan Aton dinini benimsetebilmek için tanrı Amon'un adını tapınaklardan ve resmi anıtlardan sildirmesinin kökeninde bu düşünce yatıyordu.

Kalbinde evrenle ve dünyayla ilgili bir model oluşturan²⁷ Ptah, kendi görünümünün birer parçası olan insanlar için, yine "yaratıcı kelamla bütün yiyecekleri, faydalı besinleri yaratmış"²⁸ ve insanların yeteneklerini de saptamıştır. Bundan itibaren insan düşüncesinin de "Ptah'ın kalbinde tasarlanan emre uygun olarak ve dili aracılığıyla gerçekleşen yaratıcılık"²⁹ doğrultusunda işlediği ve insanların düşüncelerini "ellerinin becerisi"³⁰ ile yürürlüğe koymaları gerçekleşmiştir. Böylece zenaatkârlıkla ilgili beceriler tanrı Ptah tarafından yaratılmış olduğu gibi, sanatkârlar da resim yaparak, heykel yaparak, maddeye biçim vererek, yazarak, bir yerde tanrı Ptah'tan esinlenmiş oluyorlardı. Zaten bu tip çalışmalarda bulunan insanlar "Seanh" (yaşatan kimse) olarak adlandırılmışlardır³¹. Onlar da kalblerinde beliren yaratıcılık tasavvurunu değişik yollarla ortaya koyarak tanrının bir parçası olduklarını kanıtlamışlardır. Bu yüzden tanrı Ptah ressam, heykeltıraş, mimar, kuyumcu, dahası yazıcıların tanrısı olarak görülmüştür. Bu tip çalışmalarda bulunanlara Ptah, mimarlık ve el sanatları ile ilgili plan ve desenler konusunda, ilham veren tanrıydı. Memfis tapınağının atölyesinde Ptah'ın rehberliği altında incelikle işlenmiş görkemli heykeller, kültle ilgili gereçler, tapınak için sunaklar yapılmıştır. Eski İmparatorluk devrinden itibaren Ptah din adamları "ver heperep hemut" (zenatkârların büyük şefleri) olarak adlandırılmışlardı, zaten zenaatkârlara ve sanatkârlara gerekli ham maddenin elde edildiği kireç taşı ocakları Memfis'te Ptah mabedinin yakınında bulunmaktaydı³². Memfis'ten itibaren tanrı Ptah'ın şöhreti tüm Mısır'a yaygınlaşmış ve

²⁵ Şabaka dikilitaşı, Claire Lalouette, a.g.e., s. 28.

²⁶ A. Moret, a.g.e., tome I., s. 437.

²⁷ François Daumas, a.g.e., s. 296.

²⁸ Şabaka dikilitaşı, Claire Lalouette, a.g.e., s. 28.

²⁹ Şabaka dikilitaşı, Claire Lalouette, a.g.e., s. 28.

³⁰ Şabaka dikilitaşı, Claire Lalouette, a.g.e., s. 28.

³¹ Claire Lalouette, a.g.e., s. 30.

³² George Hart, a.g.e., s. 176.

tüm sanatkârlara ilham veren evrensel tanrı konumuna gelmiş, dahası, genel olarak, herkesin düşüncesine, tasavvuruna, yaratıcı yeteneğine hakim yüce kalb (deha) olarak kabul edilmişti³³. O halde beceriyi gerektiren herşeyin ondan geldiği (Ptah'ın vergisi) düşünölmüştür. Çünkü ellerin yorumladığı tüm eseri (kat) tüm sanatı (iaut) o yaratmıştır³⁴. Zaten dünyada varolan her şey onun düşündüğü biçimde gerçekleşmiş, var olmuştur. Bir Ptah rahibi, bunu kısa bir manzume ile ifade etmiştir:

Yüce Ptah, tanrıların dili ve kalbidir,
 Dil ve aklın gücü kendisinden gelen Ptah,
 Her ağızdan, her kalbten meydana gelen
 Yaşayan, düşünen, emreden
 Bütün tanrılar, bütün insanlar, bütün hayvanlar, bütün sürüngenler
 Herşey onun karar verdiğiidir (iradesiyle olur).
 Başarılı olan her şeyi meydana getiren kalbtir.
 Kalbin düşüncesini tekrar eden dildir.
 Bir zamanlar her tanrısal kelâmın,
 Kalbin düşüncesiyle ve dilin emriyle
 Var olduğunda³⁵

O halde, başta firavun olmak üzere, tüm insanların yaşamları, başarıları Ptah'a bağlıdır. Ülkenin başında bulunan firavunun tanrı adına iktidara geldiği ve idaresini sürdürdüğü kabul edilmiştir. Memfis'in başkent olmasıyla Ptah'ın kraliyet tanrısı olmasının sebebi budur. Çünkü firavun, her konuda yaptığı işlerde, tanrının kelâmını yürürlüğe koyan kişi olarak görölmüştür. Nasıl firavunun kararları çevresindekiler ve tebası tarafından bir emir olarak alınıyorsa, firavuna bu kararları ilham edenin de tanrı Ptah olduğu düşünceci hakimdi. Ayrıca ilham ve lütuf diğer tanrılar Rê ve Amon için de geçerliydi. Göröldüğü gibi her hareketin tanrı Ptah'ın hakim olduğu kalbte tasarlandığı, verilen her kararın da yine Ptah'ın harekete geçirdiği dil aracılığıyla yürürlüğe konduğu ifade edilmiştir. XVIII Hanedandan III. Tutmozis'in teşrifatçısı İntef mezar taşına "Başarısını kalbinin rehberliğine borçlu olduğunu, tamamen onu dinlediğini ve insanların onun (kalb) için her bedende olan tanrının ilham kaynağı olduğunu söyledikleri"³⁶ ibaresini yazdırmıştır. Kalbi, düşüncenin ve her türlü hareketin merkezi olarak gören Mısırlılar

³³ James Henry Breasted, *A History of Egypt*, London, 1948, s. 357.

³⁴ A. Moret, *Le Nil...*, s. 439.

³⁵ James Henry Breasted, a.g.e., s. 357.

³⁶ James Henry Breasted, a.g.e., s. 358.

belki bu yüzden kalbi³⁷ayrı bir biçimde mumyalayıp, vücudun konuştuğu tabuttan ayrı olarak, küplere koymuşlar, Selkis, İzis, Neftis ve Neit gibi tanrıçaların kanatları arasında korunacağına inanmışlardır.

Diğer taraftan, Ptah, belirli amaçlarla "Şehirleri yaptı. Vilayetleri kurdu. Tanrıları tapınaklarına yerleştirdi. Sunaklarını artırdı. Şapellerini kurdu. Vücutlarını kalblerinin isteğine göre biçimlendirdi; ve tanrılar çeşitli ahşaptan, taştan, kil ya da başka şeylerden yapılmış vücutlarına (heykellerine) nüfuz edebildiler (...) ve onlarda tecelli ettiler"³⁸. O halde tanrı Ptah insanlar ve tanrılar için gerekli herşeyi yaratmıştır.

Ptah, bir kefene sarılı biçimde resmedilmesine rağmen cenaze kültürüyle ya da ölümler dünyasıyla ilgili bir tanrı değildir. Ptah-Sokaris adı altında, Sokaris'in öteki dünya tanrısı olmasından dolayı az da olsa ilgisi vardır. Esas olarak mumyalanan ölü ya da ölümlerin heykelleri üzerinde sembolik olarak ağzın açılması³⁹ işleminde etkili bir tanrıdır. Bu işlem Ptah rahipleri tarafından, keskiyi andıran, ucu kıvrık uzun saplı bir bıçakla yapılırdı⁴⁰. Ptah'ın insanları yarattığı zaman, onların ağzını açarak canlandırdığı düşünülerek böyle bir ayin düzenlenmiştir. Öteki dünyada ise Ptah'ın aktif bir rolü yoktur. Yeni İmparatorluk devrinde yazılan Ölümler Kitabı'nda tanrı Ptah'ın adı fazla geçmemektedir. Sadece ölüyü rahatlatıcı davranışı görülmektedir. Bir ölü tanrıya şöyle seslenmektedir.

Aslında, Duat (öteki dünya), benim için, bir dinlenme yeridir.

Sıkıntısız oraya giriyorum ve oradan çıkıyorum.

Yatmış şeklimi ayakta dik tutarak,

Ey tanrı (Ptah), Ta-tenen, işte sen kollarını bana doğru uzatıyorsun⁴¹.

Bununla birlikte, Ptah, insanları davranışlarına göre ödüllendiren ya da cezayı öngören tanrıdır. "Genellikle sevilen şeyi yapan kimse için karşılığında ödülü ve nefret edilen hareketlerde bulunan kimse için cezayı yaratmıştır. Hayat barışçı insana, ölüm ise suçluya verilmiştir"⁴².

Bunun yanında, Ptah, aşıkların da kendisine başvurduğu bir tanrıdır. Memfis'te oturan ve kendisini bekleyen sevgilisine kavuşmak isteyen genç, tanrının buluşmayı kolaylaştırmasını dilemek için, şöyle demektedir:

³⁷ Mısırlılar, mide, bağırsak gibi diğer iç organları da mumyalayıp küplere koymuşlardır. Belki de açlığın, yeme ihtiyacının kalbe ilgili olduğunu düşünmüşlerdir.

³⁸ Claire Lalouette, a.g.e., s. 28; George Hart, a.g.e., s. 175.

³⁹ Bir yandan ölünün yaşama geri gelmesi ve mezara konulan sıvı ve kau yiyeceklerle beslenmesi, diğer yandan öteki dünyada tanrılar mahkemesinde, dünyevi hareketleri konusunda savunmasını yapabilmesi için ağzının açılması gereken bir işlemdir.

⁴⁰ George Hart, a.g.e., s. 173.

⁴¹ Grégoire Kolpaktchy: *Livre des morts*, Paris, 1991, s. 314.

⁴² Şabaka dikilitaşı, Claire Lalouette, a.g.e., s. 28.

"Kürelerin gürültüsünde tekneyle nehirden iniyorum,
Sazlık demeti omuzlarımda.
Memfis'e gideceğim ve gerçeğin senyörü Ptah'a
Bu gece bana kız kardeşimi⁴³ ver diyeceğim"⁴⁴.

Tanrı Ptah, her ne kadar Orta ve Yeni imparatorluk devrinde ikinci pozisyonda görülen bir tanrıysa da, dindarlar Ptah tapınağına gidip dileklerini yerine getirmesi için ona dua etmişlerdir. Üzerinde kulak ya da göz, bazen göz oyması bulunan adak tabletları bırakmışlardır. Kulakların tanrı Ptah'ın kulakları olarak tanrının kendilerini işiteceğini, gözlerinin onları göreceğini düşünmüşlerdir⁴⁵. Teb'de Ptah'ın adlarından biri "Mesecer Sedem" (işiten kulak)'tır⁴⁶.

Diğer yandan tanrı Ptah'ın vücudunun altından oluştuğu da tasavvur edilmiş ve tanrıya Nefer-Her (yüzü güzel) sıfatı verilmişti. Ptah'ın diğer bir sıfatı Heri Bakef (Ben ağrı ağacının altında olan)'tir⁴⁷. Bununla yeryüzünde kutsal bir ağaç tanrı Ptah'a maledilmiş ve insanların bu ağaç altında tanrıya dileklerini sunabilecekleri ifade edilmiş oluyordu. Belki de Ptah sembolü Ben ağrı ağacı olan bir tanrıyla özdeşleştirilmişti⁴⁸. Benzer biçimde, Ptah'ın yeryüzündeki cisimlenmiş şekli, erkeklik ve verimliliği temsil eden bir öküzdü. Bunun için çok eski devirlerden itibaren Memfis civarında yetiştirilen öküzlerden biri Ptah'ın "kutsal ruhu" olarak görülür⁴⁹ ve ayrı bir ihtimama tâbi tutulurdu. Bunun, tanrı Ptah'la insanlar arasında aracı olduğu kabul edilir ve ölünce tanrısal bir varlık olarak mumyalanır, büyük bir lahite konulur ve törenle gömülürdü. Hap adı verilen bu öküzle yine Memfis'te tapılan, Yunanlılar tarafından Apis olarak adlandırılan tanrının sembolü öküzün aynı olup olmadığı net olarak bilinmemektedir, ya da tanrı Ptah'la Apis özdeşleştirilmiştir. Bu şekliyle Hap öküzünün anası olan ineğin bir güneş ışını tarafından döllendiği Herodot tarafından anlatılmıştır⁵⁰.

Diğer Mısır tanrılarından pek çoğu gibi, Ptah ta tanrıça Sehmet⁵¹ ve tanrı Nefertum'la⁵² birlikte kutsal aileyi teşkil ediyordu. Ptah'ın diğer bir

⁴³ Genellikle bir kişinin ruhen anlaştığı sevgilisi ya da eşini kız kardeş olarak adlandırması Mısır'da çok yaygındır, ama bu tip adlandırmanın bazı Mısır tarihi ve medeniyetiyle ilgili bilim adamlarınca gerçek kız kardeş olarak kabul edilmesi, kanımızca, yanlış bir yorumlamanın sonucudur.

⁴⁴ François Daumas, a.g.e., s. 414.

⁴⁵ Barbara Watterson, a.g.e., s. 168.

⁴⁶ George Hart, a.g.e., s. 176.

⁴⁷ George Hart, a.g.e., s. 176.

⁴⁸ George Hart, a.g.e., s. 176.

⁴⁹ Barbara Watterson, a.g.e., s. 166.

⁵⁰ A. Eggebrecht: a.g.e., s. 264-269.

⁵¹ Tanrıça Sehmet'in adı güç, iktidar anlamına geliyordu. Aslan başlı kadınla temsil edilen bu tanrıçanın insanların dostça yaşamadıklarında ya da kurulu düzene karşı ayaklandıklarında,

oğlu II. Hanedandan firavun Cozer'in Memfis'teki ünlü Sakkara Primidinin mimarı İmhotep⁵³ idi. Aynı zamanda, Cozer'in veziri olan İmhotep yarattığı eserden ve Ptah'ın yaratıcılıkla ilgili özellikleri nedeniyle zamanla kutsallaştırılmıştır⁵⁴.

Tanrı Ptah'ın zihinsel yaratıcılığı yanında, en önemli tarafı kraliyet tanrısı olmasındaydı. Hanedan devrinden çok önceleri Mısır'da kabile reislerinin iktidarı sürerken yaşlandıklarında siyasî ve bedensel yönden zayıfladığı kabul edilenlerin katledilmesi ayinleri düzenlenirdi⁵⁵. Bu ayinlerin tersine bir yansıması olarak Tinit devrinden itibaren Memfis'te tanrı Ptah'ın gözetiminde, iktidarının otuz yılını doldurmuş her firavun için Heb-Sed (Jübile) törenleri düzenlenir ve firavunun iktidarının, dolayısıyla ömrünün uzun olması için, büyü yoluyla, hayatı güçlerinin yenilenmesi sağlanırdı⁵⁶. Bu törenlerde saray erkanı, din adamları ve kalabalık halk topluluğunun nezinde, ilk önce firavunun tahta çıkışı yinelenirdi. Bu amaçla tılsımlı bir biçimde yeni tahta çıkıyormuş duygusunu yaratmak için firavuna bir pelerin giydirilir⁵⁷; firavun, bir palatorm üzerine kurulan biri Yukarı Mısır krallığını diğeri Aşağı Mısır krallığını temsil eden bölmelere sokularak⁵⁸, her iki krallığı yönetecek güte olduğu belirtilmiş olurdu. Bunun ardından, firavun Memfis duvarları çevresinde koşar, turunu tamamlayınca, her iki ülkenin başkenti olan şehri yeniden zaptetmiş ve yönetimi altına almış olurdu. Bununla birlikte, firavun koşacak durumda değilse, yerine başka birini koştur-

ya savaşlar ya da salgın hastalıklarla insanlığa felaketler getirip cezalandırdığına inanılırdı. Dolayısıyla kraliyetin koruyucusu bir tanrıçaydı. Bununla birlikte, hastalıkları iyi etmede kendisine başvurulan bir tanrıça olarak da görülürdü. Başlangıç hayatı ateşi de temsil ederdi. (Christian Jacq, a.g.e., s. 175.).

⁵² Nefertum (Nefer-Atum), Nilüfer çiçeğinin üzerinde beliren bir çocukla ifade edilen ve adı "Atum güzeldir" ya da "Atum'un mükemmelliğini gerçekleştiren disk" anlamına gelen güneş tanrısıdır, hattâ çocuk Rê'dir.

⁵³ Başlangıçta İmhotep Heliopolis güneş mabedinde baş rahipti. Tanrı Rê'nin dinine atfen Cozer için inşa ettiği Piramit onun yaratıcılıktaki dehasını göstermektedir. Pek çok eserinin de olduğu sanılan İmhotep Orta İmparatorluk devrinde yazıcıların senyörü olarak da geçmektedir. Yazıcıların, tanrısal denecek bir yeteneğe sahip İmhotep'in anısına, yazmaya başlamadan önce, önlerindeki hokkadaki boyalı sıvıdan birkaç damla damlatmaları geleneği bulunmaktaydı. İmhotep, Deltanın batısında bulunan Sais'in başkent olduğu XXVI. Hanedan devrinde (M.Ö. 663-525) hastalıklara deva bulan kutsal kişi olarak da kutsallaştırılmıştır. Maneton'a göre bu özelliğinden dolayı İmhotep tanrı Ptah'ın ve Kronotiah adlı bir kadının oğlu olarak ilan edilmiştir. Yunanlılar onu kendi tanrıları Aesculapius'la eş görmüşlerdir. Karnak, Deir El Bahari, El Medina ve Filae'de adına şapeller yaptırılmıştır.. (Guy et M. F. Rachet, a.g.e., s. 132-133).

⁵⁴ Barbara Watterson, a.g.e., s. 167.

⁵⁵ Barbara Watterson, a.g.e., s. 163-164.

⁵⁶ Başlangıçta Memfis'te düzenlenen bu ayinler daha sonraları, önemine göre, başka şehirlerde de düzenlenmiştir. XIX. Hanedandan II. Ramses'in Delta Bölgesi'nde kurduğu Per-Ramses'de (M.Ö. 1298-1232), XXII. Hanedandan V. Şeşonk devrinde (M.Ö. 850-800) Tanis'de, Sudan'da Soleb'de de Sed törenleri düzenlenmiştir. VI. Hanedandan I. ve II. Pepi'nin (M.Ö. 2292-2220) yaptıkları gibi, Sed törenleri sonunda Mısır'a bağlı ülkelere de törenlerin anısına yapılan vazolar gönderilirdi (Pierre Montet, *L'Égypte éternelle*, Paris, 1964, s. 66.

⁵⁷ Guy et M.F. Rachet, a.g.e., s. 232-233.

⁵⁸ Pierre Montet, a.g.e., s. 67.

rabilirdi. İkinci olarak Eski Mısır'da kadınlar sayesinde verasetin sağlandığı kabul edildiği ve çocukların da gelecekte hanedanı sürdürme gibi bir role sahip oldukları düşünülüyordu kraliçe ve çocukları görünürdü⁵⁹. Böylece iktidarının uzun sürmesi temenni edilen firavunun yerine geçecek veliahtının da bulunduğu belirtilmiş olurdu. Üçüncü olarak firavun Oziris'le özdeşleştirilirdi. Bu törene firavunun şahsı üzerinde tanrı Oziris'in ölümü taklit edilir, sonra tanrı Oziris ayinleriyle vücudu ölümsüz kılınır ve milyonlarca yıl sürecek yepyeni hayatı güç kazandırılırdı. Ayinlerin sonunda firavunun yeni doğmuş gibi "yenilendiği" ilan edilirdi⁶⁰. Bu şekilde yaşanmış kralların gerçekten katledilmesi yerine yaşlanmış firavunun üzerinde yapmaktan ölüm töreni uygulanarak Oziris'in mucizevi canlanması ona maledilirdi. Bundan sonra tanrı Ptah'ın adına "Sâhâ Ced" denilen ve Ced'in⁶¹ dikilmesi anlamına gelen tören gerçekleştirilirdi. Bir halatla bağlı olan Ced'in dikilmesini firavun tek başına değil de çevresindekilerin yardımıyla yapardı. "İstikrar" anlamını taşıyan Ced töreni⁶² bir taraftan Mısır'ın tek bir krallık altında birleştiğini hatırlatmak ve aynı krallık altında devamını temenni etmek amacını güdüyor, diğer yandan, Mısır'da kıtlık, açlık olmaması, iklimin ya da Nil'in her yılki taşmasının tarıma elverişli olması, dolayısıyla iktidarın herhangi bir nedenle sarsılmaması esasına dayanıyordu. Ced töreni firavunun yönetime gelişinde ve iktidarını yenilemek için düzenlenen Sed töreninde yapılırdı. Bazı firavunların iktidarları süresince bu törenleri iki, üç, dört kez yineledikleri görülmüş ve Mısır İmparatorluğu'nun son bulmasına kadar sürmüştür.

Tanrı Ptah'ın siyasi üstünlüğü bu şekilde asırlar boyu devam ederken, dinî üstünlüğü III. Hanedandan itibaren azalmaya devam etmiş ama Yeni İmparatorluk devrinde yeniden gündeme gelmiştir. Memfis'ten başka hemen her yerde, özellikle Abidos, Teb ve Nubya'da tapılan tanrılardan biri olmuştur. Dahası, XIX. Hanedan firavunlarından II. Ramses (M.Ö. 1298-1232) tanrı Ptah'a ayrı bir özen göstererek adına Nubya'da Gerf Hüseyin, El Der ve Abu Simbel'de tapınaklar yaptırmıştır. Ptah'a Gerf Hüseyin'de tanrıça Hathor'la El Der ve Abu Simbel'de Rê'-Horakti, Amon-Rê ve hatta tanrılaşmış II. Ramses'le birlikte tapılıyordu⁶³. Bu dönemde tanrı Ptah'ın firavunları yarattığı yeniden gündeme gelmiş ve II. Ramses'in vücudunu gümüş-

⁵⁹ Barbara Watterson, a.g.e., s. 164.

⁶⁰ A. Moret, a.g.e., tome I, s. 189.

⁶¹ Başlangıçta Ptah'la ilgili bir güneş sembolü iken ve resimlerle Ptah'ın elinde asanın bir bölümünü (Ptah'ın asası Anh (hayat bahşedici) ve Ced (edebiyet)'ten oluşuyordu) teşkil ederken, daha sonraları ölümler tanrısı Sokaris ve onunla özdeşleşen Oziris'e maledilmiştir. Oziris'in iki kült merkezlerinden olan Cedet (Mendes) ve Cedu'nun (Buziris) adlarından anlaşılacağı gibi Oziris'le ilgili Ced törenlerinin merkezleri olabileceği sanılmaktadır (Guy et M.F. Rachet, a.g.e., s. 98). Bu şekliyle hayat ateşinin merkezi olan Oziris'in omurgasını temsil ediyordu (Albert Champdor, a.g.e., s. 135).

⁶² Guy et M.F. Rachet, a.g.e., s. 97.

⁶³ Barbara Watterson, a.g.e., s. 164.

altın karışımıyla, kol ve bacaklarını da bakır ve demirden biçimlendirdiği ifade edilmiştir⁶⁴.

Aslında II. Ramses devrinde dinî yönden gelişmeler olmuştur. Çünkü, bir yandan Teb'deki din adamları, yazdıkları Amon ilahilerinde, tanrı Amon'u yüceltmek için onu yalnızca Rê ile özdeşleştirmekle yetinmemişler, Ptah'ın da onun bir görünümü olduğunu öne sürüp Amon'u Ptahlaştırmışlardır. Böylece Heliopolis'in olduğu kadar Memfis'in de Amon'a ait olduğunu öne sürmüşlerdi. Diğer yandan da o zamana kadar firavunlar, hem Amon'un hem de Rê'nin oğlu olarak adlandırılırken bu defa Ptah'ın da firavunun babası olduğu ortaya konmuştur. II. Ramses devrinde (M.Ö. 1298-1232) yazılan ve III. Ramses tarafından da benimsenen, Abu Simbel'de dikilmiş dikilitaş üzerindeki dinî metinde tanrı Ptah II. Ramses'e şöyle seslenmektedir: "Senin babanı. Seni dünyaya getiren benim. Öyle ki bütün vücudun tanrılardandır. Zira Mendes Senyörü koç biçimini⁶⁵ aldım ve senin firavun olarak şeklini dünyaya getirmek için yüce annenle birleştim. Çünkü benim Ka'm için yararlı şeyleri yapmak için eşsiz olduğumu biliyordum. Seni Rê gibi görünerek dünyaya getirdim ve seni tanrılar arasında yücelttim" (...) "Ptah'ın mekanının yüce tanrıçaları ve Atum'un mekanından Hathor bayram ediyorlar. Kalbleri sevinç içinde... muhteşem görünümünü gördüklerinde sevinç içindeler... Tanrılar ve tanrıçalar güzelliğinden övgüyle söz ediyorlar. Ka'm için dua edip "sen bizim yüce babamızsın ve bizim için sana benzeyen bir tanrı dünyaya getirdin" diyerek bana sunaklar sunuyorlar"⁶⁶. Burada tanrı Ptah'ın sözleriyle büyüklük kompleksine kapılan II. Ramses'in yaşarken bile tanrılaştırılmış olduğunu görmek mümkündür. II. Ramses ise tanrı Ptah'a cevaben şöyle söylemektedir: "Senin oğlunum. Beni tahtının üzerine yerleştirdin. Kraliyetini bana teslim ettin. Şekline benzer biçimde beni dünyaya getirdin ve yarattığın şeyi (kraliyet) bana ayırdın. ... beni Mısır'ı normal duruma getirmek için kral yaptın. Vücudundan yaşama gelen tanrıları, şekillerine, vücutlarına ve renklerine göre şekillendirdim. Onların isteklerine göre onlar için Mısır'ı teşkilatlandırdım ve tapınaklar (...) inşa ettim"⁶⁷. Bu metinden Ramses'in güneyde Abu Simbel'den Delta Bölgesi'nde Memfis ve yeni kurduğu kraliyet şehri Per-Ramses'e (Ramses'in sarayı Ramses'in şehri) kadar yücelttiği tanrı Ptah'ın yarattığı tanrıların mabetlerine önem verdiğini ve kültleri için gereken özeni gösterdiğini bunun için de heykellerinin yapımını gerçekleştirdiğini anlamak mümkündür. Bu

⁶⁴ George Hart, a.g.e., s. 176.

⁶⁵ Mendes: Delta bölgesinde bulunan Mendes'in Mısırca adı Cedet'tir. Oziris kültürünün sürdürüldüğü şehirlerden biridir. Dinî efsanelere göre tanrı Rê ve Oziris'in Ka'ları (ruhları) tek bir ruh biçiminde burada birleşmiş ve kutsal bir koçla cisimlenmişlerdir. Maneton'a göre koçla ilgili kült II. Hanedan devrine kadar çıkmaktadır. (Guy et M.F. Racht, a.g.e., s. 158-159). O halde Ptah'ın Rê ve Oziris'in cisimlenmiş şekli koçun şekline girmesiyle her iki tanrıyı benliğinde taşımış olmaktadır.

⁶⁶ François Daumas, a.g.e., s. 137-138.

⁶⁷ François Daumas, a.g.e., s. 138.

dönemde, Amon-Rê'nin önderliğinde iktidarını sürdüren Ramses'in tanrı Ptah'a önem vermesinin sebeplerinden biri iktidarını bütün tanrıların onayladığını ortaya koymaktı. Çünkü tanrı Ptah, insanları yönetmesi ve yönlendirmesi için hem onu yaratmış hem de onu gerekli bütün tanrısal özelliklerle donatmıştır⁶⁸. Diğer bir sebebi XVIII. Hanedan devrindeki gibi başkent Teb'de Amon din adamlarının her şeye müdahale etmeleriydi. Zaten Ramses bu yüzden ve askerî ve stratejik amaçlarla Delta'nın doğu bölgesinde ikinci bir başkent olarak Per-Ramses'i kurdu muştı.

Bundan başka, yine aynı dönemde, tanrı Ptah'ın öneminin artması evrensel bir tanrı niteliğinin vurgulanması ile olmuştur. Bu da Karnak'ta söylenen Ptah ilahilerinde de görüleceği gibi tanrı Rê ve Amon'un özelliklerinin Ptah'a maledilmesiyle gerçekleşmiştir. Tanrı Rê ile özdeşleşmesi ve onun özelliklerini benliğinde toplaması şu şekildedir:

Tanrıların hayatını sürdüren parıltı,
Ufkunda ışıltı ışıltı doğan,
Lütfuyla iki ülkeyi aydınlatan nurun senyörü.

.....

Karanlıkları açan menşe, parlayan güneş diski

.....

Gözlerinin ışınlarıyla
Zifiri karanlıkları uzaklaştırdın⁶⁹.

Diğer yandan, Ptah Amon'un kendine özgü özelliklerini de benliğinde taşımaktadır:

Ağzının nefesiyle boğaza nefes aldirmek için
Uyanıyor rüzgarı yaratan⁷⁰
Huzur içinde!
Selam sana, Ptah-Tatenen
Şekli gizli olan Büyük tanrı.

Özdeşleştirmeden öte, Ptah, gerçek bir evrensel tanrı olarak da gösterilmiş ve bu dünyaya ve öteki dünyaya hakim yüce tanrı olduğu vurgulanmıştır.

Ayakların yeryüzündedir, başın uzak gökte.

⁶⁸ François Daumas, a.g.e., s. 298.

⁶⁹ Berlin'de saklanan Teb kökenli bir papirüste bulunan ilahilerdir.. (François Daumas, a.g.e., s. 298-299).

⁷⁰ Başlangıçta tanrı Amon rüzgar ve esintiler tanrısı olarak geçmektedir.

Oysa, varlığın Hades'te (yeraltı dünyası) olmandır.
Sadece kendi gücüne dayanarak,
Kollarının sağlamlığı sayesinde kendi kedine yükselerek,
Yapacağın eseri (güneş) yükseltirsin⁷¹.

Aynı Hanedanın Merenptah devrinde, firavunun adından da anlaşılacağı gibi, Ptah'ın yüceltilmesi devam etmiştir. Onun zamanında, Mısır deniz kavimleri denilen Yunan adalarından gelen istilacılarla ittifak yapan Libyalıların ortak saldırısına uğramış ve Delta bölgesi tehlikeye düşmüştür. Saldırıları Memfis'e kadar uzanmış, dahası şehrin duvarlarını zorlamaya başlamışlardır. Merenptah iktidarının 5. yılında Ptah'ın önderliğinde ülkesini savunmuş ve müttefik kuvvetleri püskürtmeyi başarmıştır (M.Ö. 1227)⁷². Merenptah için dikilen zafer dikilitaşında tanrı Ptah'ın firavun hakkında düşüncelerini aksettiren şöyle bir yazıyı görmek mümkündür: "kalbi adil, iyiliksever oğlum, Memfis'e ihtimam gösteren Merenptah'a kılıç verilsin.. Oğlu Merenptah, Yukarı ve Aşağı Mısır tahtına henüz çıktığında, Libyalı asi, sefil Mâryay Libya'nın senyörü olan hükümdarın (Ptah) duvarlarını istila etmek için geldi". Ayrıca Ptah, Libyalı asi konusunda şöyle der: "Bütün cinayetlerinin toplamı kendine döndü. Bir timsah gibi yuttuklarını ona kusturmak için Merenptah'a teslim edilsin"⁷³.

XX. Hanedan devrinde, Ptah'ın yüce tanrı konumu III. Ramses'le (M.Ö. 1198-1168) de devam etmiştir. III. Ramses'in oğullarından Amonhepshef'in mezar resminde görüldüğü gibi, o zamana kadar, genellikle başı traşlı olarak resmedilen Ptah, bu kez kefensiz ve başında tanrı Amon'a ait iki uzun tüy ve tanrı Rê'nin sembolü güneş diskinin bulunduğu taç olan bir insan olarak resmedilmiştir. Böylece onun, benliğinde diğer iki önemli tanrıyı taşıdığı vurgulanmak istenmiştir⁷⁴.

XXV. Kuş Hanedanından olan sofu bir firavun olan Şabaka (M.Ö. 716-702) ve ailesi antik ilahiyata özel bir ilgi duyup Mısırlıların ataları tarafından yazılan, yukarıda söz konusu olan Ptah'la ilgili Memfis kozmogonisini güncel hale getirerek⁷⁵ Ptah'ın Mısır tanrıları arasında önemini artırmıştır.

Karnak'taki Amon tapınağında Ptolemeler devrinden (M.Ö. 306-168) kalma bir metin bize tanrı Ptah'ın, gerçekleşmesi gereken şeyler için, "Ol" deyince hemen gerçekleştiğini iletmektedir⁷⁶. Bu da tanrının kalbiyle tasav-

⁷¹ François Daumas, a.g.e., s. 299.

⁷² François Daumas, a.g.e., s. 557.

⁷³ François Daumas, a.g.e., s. 140.

⁷⁴ Wolfhard Westendorf, *L'Égypte ancienne*, Lausanne, 1970, s. 177.

⁷⁵ A. Moret, *Le Nil*..., s. 437.

⁷⁶ F. Dunand-C. Zivie-Coche, a.g.e., s. 239.

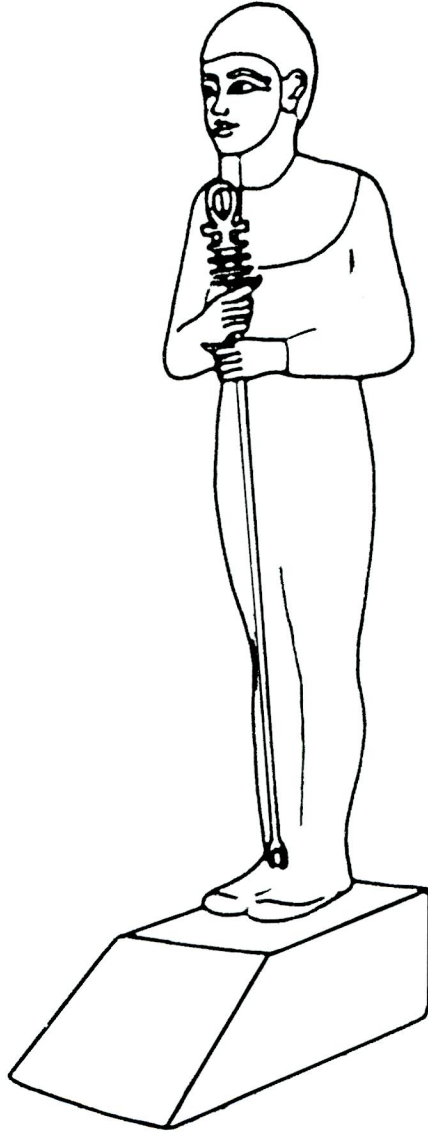
vur ettiği şeyleri kelamıyla yürürlüğe koyduğunu ve hâlâ güncel bir tanrı olmaya devam ettiğini göstermektedir. Yunanlılar tanrı Ptah'ı kendi tanrıları Hefaistos'la eşit tutmuşlardır⁷⁷.

Tanrı Ptah, Roma İmparatorluğu hakimiyetine kadar ilahiyatçıların dikkatini çekmiştir. Trajan devrinde (M.S. 9817) Yukarı Mısır'da Dendera'da küçük bir mabette kutsal doğumun sırlarına katılmıştır⁷⁸. Bununla birlikte, Mısır'ın sınırları ötesinde tapılan bir tanrı olamamıştır.

⁷⁷ F. Dunand-C. Zivie-Coche; a.g.e., s. 239.

Hefaistos: tanrı Zeus ve tanrıça Hera'nın oğludur. Volkanik dağların altındaki atölyesinde Zeus'un şimşeklerini ve tanrıların silahlarını yapan tanrıdır. Girit'in koruyucusu meşhur dev bronz robotu Talos'un yaratıcısıdır.

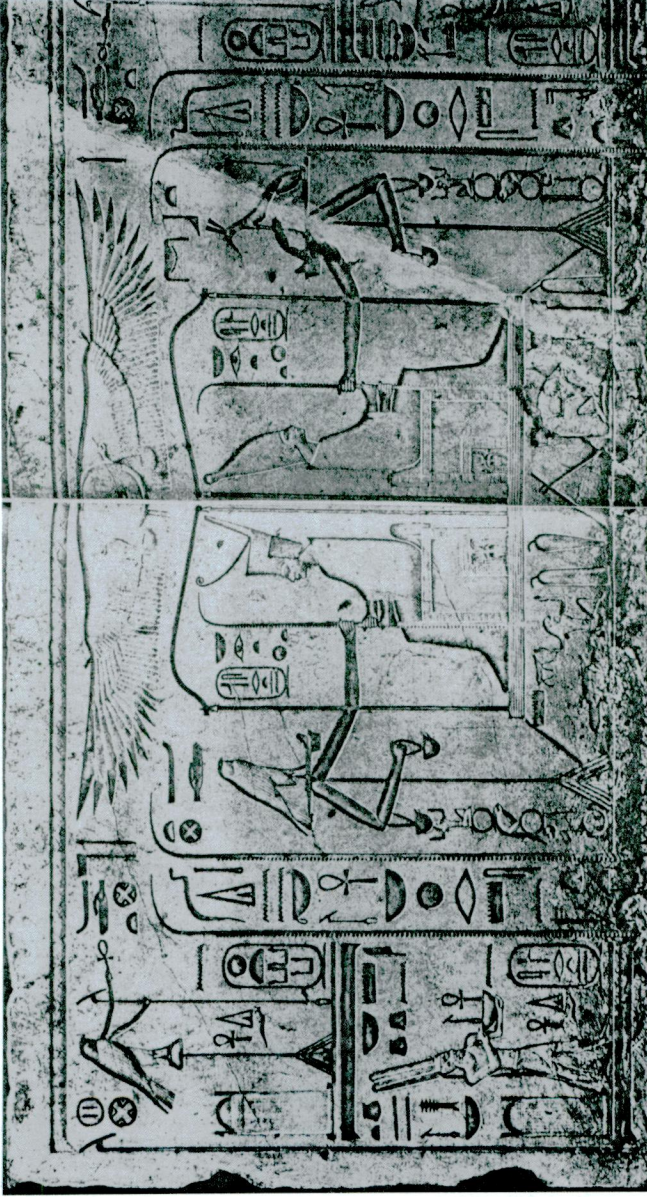
⁷⁸ François Daumas, a.g.e., s. 299.

Res. 1 — XVIII. Hanedandan Tutankamon'un mezarından çıkarılan tanrı Ptah'ın heykeli. Tanrının elinde hayat işareti (Anh) ve Ced (istikrar) sembolünü havi bir asa görülmektedir. Tanrı Ptah kraliyetin uzun ömürlü olmasını ve istikrarlı bir şekilde devamını sağlayan kraliyet tanrısı olarak kabul edilmiştir.

Res. 2 — Orta İmparatorluk devri XII. Hanedandan I. Sezostris (M.Ö. 1970 veya 1936-1928) kraliyetin koruyucusu tanrı Ptah'la birlikte.

Res. 3 — Orta İmparatorluk devri XII. Hanedandan III. Sezostris'in (M.Ö. 1887-1850) Heb-Sed Töreninden bir görüntü.

Aşağı ve Yukarı Mısır birliğinin kralı olduğunu belirten sahnelerden soldaki bölmede firavunun Aşağı Mısır koruyucu tanrısı Şahin tanrı Horus'un yeryüzündeki Ka'sı (ruhu, cisimlenmiş şekli) olduğu, sağdaki bölmede ise Yukarı Mısır tanrısı Seth'i'nin yeryüzündeki Ka'sı olduğu anlatılmak istenmiştir. Heb-Sed töreni ile firavunun her iki krallığı temsil ettiği kabul edilir ve iktidarının uzun olması dilenirdi.

Res. 4 — Yeni İmparatorluk XIX. Hanedanından III. Ramses'in oğlu Amonhepief'in mezarındaki kraliyet tanrısı Ptah'ın alışılmışın dışında görüntüsü. Burada Ptah başının üzerindeki koç boynuzları, tanrı Amon'un iki deve kuşu tüyünden müteşekkil tacı, güneş diski ve kobra yılanları havi büyük bir taçla resmedilerek kraliyet tanrısı olarak gösterilmiştir. O halde tanrıların babası, yaratıcı tanrı olduğu vurgulanmıştır.